

Оригинални научни рад
УДК: 821.163.41.02РЕАЛИЗАМ"1900/1914"
DOI: 10.5937/zrffp54-49332

КА ПОЕТИЦИ ЛИРСКОГ РЕАЛИЗМА У ИСТОРИЈАМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Мирјана Д. БОЈАНИЋ ЋИРКОВИЋ¹

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику
Ниш (Србија)

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-5346-2503>

Примљен: 19. 2. 2024.
Прихваћен: 2. 12. 2024.

КА ПОЕТИЦИ ЛИРСКОГ РЕАЛИЗМА У ИСТОРИЈАМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Кључне речи:
лирски реализам;
стваралачки процес;
свет приче;
форма;
поетички *specificum*;
модерна.

Сажетак. Предмет рада је анализа поетичких одлика дела лирских реалиста, али и указивање на могућности деконструисања наведеног књижевног корпуса који се углавном односи на тројицу писаца – Ива Ћипика, Петра Кочића и Борисава Станковића. Најпре су истражене периодизацијске границе лирског реализма и указано је на његов амбивалентан унутарпериодизацијски и универзалан књижевнометодски карактер. Враћајући се делима лирских реалиста, сагледали смо дијахронију њихове рецепције у књижевноисторијским уџбеницима, али и у савременим огледима и монографијама, који су нам, уз помно читање самих дела, омогућили сумирање имплицитнопоетичких и експлицираних одредница лирског реализма из угла стваралачког процеса, форме дела, наративног света и наративних стратегија, без пренебрегавања специфичних поетичких одредница појединих писаца. Из овог угла, у раду је указано на могућности тумачења лирског слоја дела реалистичког опуса Старе и јужне Србије.

Периодизацијске границе лирске реализма

Термин *лирски реализам*² први пут налазимо у *Историји нове српске књижевности* (1997) Јована Скерлића, и то у вези са унутарпериодизацијским одређењем стваралаштва Ива Ћипика: „Као и Станковић и Кочић, он је прави лирски реалист” (Скерлић, 1997, стр. 402). Међутим, поред оваквог ужег периодизацијског одређења лирског реализма унутар епохе као кровне одреднице, временски, односно „фазно”³ – у вези са тадашњом књижевношћу на размеђи XIX и XX века, много је важније Скерлићево имплицитно указивање на поетички укрштај (најмање) тројице писаца са наведене „међе” и апстраховање њихових заједничких поетичких одлика, упркос тада општем (а сада општеприхваћеном) запажању да „уколико има реализма у српској књижевности, он је много индивидуалнији, са много више личнога и књижевнога обележја” (Скерлић, 1997, стр. 380). Констатација се односи на обележја књижевности Скерлићевог доба, узимајући у обзир дијахронију развоја реализма као књижевног периода који се од седамдесетих и

² Изворно значење ове одреднице везује се за рад Ота Лудвига у вези са немачком варијантом европског реализма (1830–1885) као „опреком” реализму у погледу „виђења” стварности: поетски реалисти настоје да „учине видљивом” (Поетски реализам, 1985, стр. 570) и ону духовну страну, а то чине служећи се техникама понирања у унутрашњи (психолошки) свет књижевног јунака. На равни рецепције књижевног дела, лирско као термин, пореклом из француске књижевне критике (Лиризам, 1985, стр. 399), изворно означава „атмосферу” или „интимност” у „песничком делу”; везујући се иницијално за аспект рецепције, лирско се може тумачити као лиризам и лиризација као амбигвитетно својство структуре дела, али и рецепције: аутор истоимене одреднице лирског у *Речнику књижевних термина* наводи да лиризам „избија” из уметничке слике (без обзира на медиј) будући „емоције” које се „приближавају тону интимне исповести” (Лиризам, 1985, стр. 399). У вези са тим, и стваралац таквих *уметничких сцена*, лиричар, није одређен стиховним изразом већ субјективним изразом који код реципијента побуђује осећајност.

³ Од Скерлићевог *Историје нове српске књижевности*, лирски реализам се дефинише као обележје или поетички рукавац последње фазе реализма у српској књижевности. О лирском реализму као фази епохе српског реализма биће више речи у наставку рада.

осамдесетих година „знатно променио” (Скерлић, 1997, стр. 380). Између осталог, промене у поетици реализма наведеног периода евидентне су у „слободи уметности и самосталном књижевном раду” (Скерлић, 1997, стр. 380), прецизније – у већем отклону књижевности од идеологије и већој оригиналности стваралаца, богатијој садржини и форми њихових дела, као и у упливу поетичких елемената модерне. Стога није занемарљиво ни Скерлићево одређење Ива Ђипика као „правог лирског реалисте”; потоњи истраживачи ће најмање двојако тумачити семантику ове синтагме – у платонистичком значењу, као ствараоца изворно (и аутохтоно) лирског сензибилитета, али у значењу репрезентативности ствараоца у односу на шири корпус реалистичке прозе у којем се називу елементи лирског реализма. Када је реч о стваралачком процесу лирских реалиста, Скерлић (1997, стр. 399–404) учоава њихову истоветност у *јојлегу* и *начину*: они су идеалисти по ономе што осећају и пројектују кроз своје јунаке, а натуралисти по начину на који су индивидуалност и субјективност уткали у свет приповедног дела.

Студија Горана Максимовића (2020, стр. 57–78) о периодизацији епохе реализма у српској књижевности пружа значајне увиде у аспекте сагледавања лирског реализма и у методологију проучавања овог правца. Лирски реализам, најпре, треба сагледати кроз оквир *сјољашње историје књижевности* (Велек и Ворен, 1974, стр. 57–75) јер је реч не само о граничном правцу у историјски-епохалном и књижевно-периодизацијском смислу већ и о поетици у коју су уткани одједи разлика у друштвеном, културном, политичком животу (између осталог, условљених и Мајским превратом 1903. године). У вези са тим, Слободанка Пековић (1987, стр. 12) наводи да су управо „промене културне и социјалне структуре српског друштва дозволиле [...] и промену приповедачких жанрова”, унутар којих је нарочито значајно „постепено мењање и улоге самог писца”, односно окретање од „опричавања спољашњих, објективних догађаја” (Пековић, 1987, стр. 25) ка индивидуалној сфери и доживљају/одразу стварности. Тај круг писаца ауторка (Пековић, 1987, стр. 104) назива „новим или правим” реалистима који сликају „личну *исјинску* стварност” (Пековић, 1987, стр. 129).

У периодизацијском смислу, лирски реализам је недвосмислено смештен у фазу српског реализма од почетка XX века (најкасније до Првог светског рата), називану „другом” (Најдановић, 1962), „позном” (Деретић, 1980), постреализмом (Јеврић, 2017), односно, у најшире прихваћену одредницу касног или дезинтегрисаног реализма (све нав. према: Максимовић, 2020, стр. 77). У књижевноисторијском смислу, лирски реализам је правац којим започињу процеси раслојавања реализма (Иванић и Вукићевић, 2007). Типолошки, лирски реализам се позиционира у неоромантичарски реализам позне фазе ове епохе (Максимовић, 2020, стр. 77).

Говорећи о разбијању, разлагању (превасходно стила) као постојаној особини српског реализма, Иванић (Иванић и Вукићевић, 2007, стр. 377)

лирски реализам и дословно смешта у фазу раслојавања, односно дезинтеграције реализма. Хронолошки, ситуирање лирског реализма у дезинтеграциону фазу наведене епохе најпре налазимо у раду *Ејоха реализма у српској књижевности* (1980) Драгише Живковића. Према запажању Душана Иванића (1996, стр. 70–71), без обзира на разноликост у погледу термилошког одређења⁴ књижевних струја унутар последње фазе реализма (декаденцију, симболизам, импресионизам), поједини истраживачи долазе до истоветних запажања о „природи” (стилу и форми) „завршнице” једне епохе: то су типолошка блискост модерни, продор лирског у дескрипцију, слабљење социјалних мотивација у корист психолошких; интроспекција. Предраг Палавестра (1996, стр. 46) запажа наглашено усмерење стваралача ове фазе ка „реализму душе”, односно субјективној сфери књижевног лика; на фону стила у којем се запажају прожимања између натурализма (нарочито кроз приказивање јаких контраста и трагичних завршетака) и импресионизма, а кроз приповедне облике базиране на описима и интроспекцијама, јавља се „модерни реализам прикладан за интимне лирске исповести, маштања, самопосматрачке немире” (Палавестра 1996, стр. 46). Пишући о „лирским реалистима” – Ћипику, Станковићу и Кочићу, Радован Вучковић (1990, стр. 248) појашњава да је поетички *specificum* ових писаца у начину обраде (типично реалистичке) тематике из социјалног живота: Ћипико у другој и трећој фази свог стваралаштва (*Са остирва, За крухом; Пауци* и др.) „(нео)натуралистички разголићује човекове нагоне, друштвену стварност и поготово ослобођени и разуздани ерос”; Станковић интегрално „приповеда о чежњи и расулу” (Вучковић, 1980, стр. 281) разноликим наративним моделима у којима доминира психолошка анализа (у форми унутрашњег монолога), што је у складу са померањем мотивације лика од социјалних ка биолошким факторима; Кочић пак „монументализује” детаље стварности: планине, људе; страсти (нав. према: Вучковић, 1990, стр. 331). У вези са овим запажањем можемо навести и промишљања Лидије Томић (2010, стр. 17) о дуализму, односно интегрисаном присуству реалистичке и модерне слике света као нарочитог обележја дела лирских реалиста, каткад у целости, као што је случај са делом Борисава Станковића.⁵ На трагу оваквих увида, Лидија Томић (2010, стр. 17) истиче граничну позицију лирског реализма на ширем плану епоха: „Лирски реализам граничи два аспекта у развоју српске књижевности – њиме се завршава епоха реализма и отвара перспектива модерне прозе”.

⁴ Описујући последњу фазу епохе реализма у српској књижевности, Предраг Палавестра (1995, стр. 46–48) користи термине *психолошки реализам* и *рани симболизам*, док Радован Вучковић (1990, стр. 248–280), тумачећи стил дела Ива Ћипика, користи термин *неоромантичарско-модернистичко приповедање*, који се односи на приказивање стварности *иза* појавне, односно на *реализам душе*.

⁵ Уп. „Књижевно дјело Боре Станковића је примјер тог дуализма” (Томић, 2010, стр. 17).

Ка њоеџици лирског реализма

Јован Скерлић у свом капиталном делу (1997, стр. 199–404) лирски реализам везује за имена и поетику тројице стваралаца: Ива Ђипика, Петра Кочића и Борисава Станковића, које и пре овог укрштања кроз *лирску* поетику унутар једне фазе реализма, назива „особенијим, оригиналнијим и већма својим” писцима.

Јован Скерлић тумачење поетичких обележја Ђипикових дела започиње од утицаја на стваралачки метод овог писца. Ту је од нарочите важности Ђипиково окретање Јанку Веселиновићу јер управо у овом спољашњем фактору Скерлић (1997, стр. 401) налази прво лирско-реалистичко обележје Ђипиковог стваралачког процеса – наглашену симпатетичку интеракцију приповедача са књижевним ликом сељака, а надаспе „животом таквог сељака”, кога „разуме, осећа, описује с љубављу, узима у заштиту” и, што је важније, о коме пише „социјалне, готово социјалистичке протесте”. На први поглед ово запажање не одлази даље од општег места поетике српског реализма; међутим, Јован Скерлић (1997, стр. 402) наглашава да се Ђипико „не задовољава само спољним описима и објективним реалним сликањем света и људи, но уноси и себе, своју душу”, додајући да то исто чине Станковић и Кочић. Чак и да овакве квалификације о стваралаштву тројице писаца одредимо као спорадичне упливе импресионистичке критике (коју Јован Скерлић, мимо *Историје нове српске књижевности*, јесте писао – сетимо се његовог приказа представе *Кошћана* из 1901. године), они су ипак настали у процесу рецепционистичког тумачења Ђипиковог дела, много пре Јаусове теорије о интеракцији са књижевним јунаком, на коју смо алудирали.⁶ Скерлићево запажање односи се на наратолошку раван Ђипиковог дела – приповедач саосећа са својим јунаком до те мере да његови осети прерастају и бунт и пркост усмерен ка друштву у целини. Међутим, обележје Ђипиковог, и дела остале двојице поменутих писаца, према Јовану Скерлићу (1997, стр. 402), јесте приказивање „свих манифестација животног нагона”. Оно је евидентно у сваком елементу дела, па чак и у опису који је у делима српских реалиста иницијално имао функцију дочаравања атмосфере; Ђипиков приповедач, међутим, „гледа природу кроз себе и у њу уноси себе” (Скерлић, 1997, стр. 402). Ово је, готово по речничкој дефиницији песме, лирски доживљај пејзажа.

Реалистичко сликање живота у Ђипиковом делу такође је присније, односно дубље, дато изблиза и кроз душу приповедача кога каткад можемо одредити као лирског субјекта пасажа у Ђипиковом делу; стога је *живоћ* у Ђипиковим делима не само „природан” (реалистичан) већ и

⁶ Алузија на теорију негативности и идентификације (са књижевним ликом) унутар рецепционистичких поставки Ханса Роберта Јауса. Опширније о овоме видети у Јаус, 1978.

„једар, свеж, набрекао” (Скерлић, 1997, стр. 402). Јован Скерлић особеношћу Типиковог реализма (1997, стр. 402) налази у „снажном изразу” (и, додајемо, интензивном доживљају елемената које уноси у дело – од тема и мотива, до ликова); он је одређен „интензивном радости живота, љубављу ка природи, самилошћу и јаким социјалним осећањем” (Скерлић, 1997, стр. 402). Терминолошки прецизирано, дело Ива Типика одликује се лирским пасажима – дескриптивно-рефлексивног карактера, када описује море и дескриптивно-социјалног усмерења, нарочито при портретизацији јунака или колектива – друштва. Треба имати у виду да је присуство лирског израза (шире – лиризације израза) у Типиковом делу амбивалентно вредновано у Скерлићевој *Историји нове српске књижевности*: у контексту поетике изворног реализма, Типиково дело има недостатке на формалном плану јер управо наведени пасажии разубују фабулу. Јован Скерлић (1997, стр. 402) експлицира негативну оцену естетике Типиковог дела с формалне стране: његови романи су „рђаво компоновани”. „Типико има више талента и лиризма него књижевне вештине” (Скерлић, 1997, стр. 402); над делом Ива Типика, као над Витгенштајновом сликом патке/зеца, увек можемо подједнако говорити о невештом компоновању или лиризацији израза као *specificum*-у поетике Ива Типика.

Наведеним поетичким одредницама лирског реализма, не само у контексту дела Ива Типика, можемо придружити једно, у први мах, збуњујуће одређење: иако у њиховом делу превагу односи прозни израз, наведени аутори су – песници (Скерлић, 1997, стр. 402). Овакво одређење се уз Типика као „песника мора” нарочито везује за Петра Кочића – „песника младости и здравља, животне енергије и националне снаге” (Скерлић, 1997, стр. 403), а преважно за Борисава Станковића, „песника [...] живописног и занимљивог егзотичног света”, „источњачке чулности и словенске осећајности” (Скерлић, 1997, стр. 399). Иза оваквог Скерлићевог одређења тројице писаца реализма по тону израза, али и према микро-свету њихових дела, назире се платонистички поглед на песника као бића-медијума, при чему његова инспирација не долази из божанских сфера, него из овоземаљске духовне реалности: тако Типико инспирацију црпи из бескраја мора као хронотопа, али и метафоре живота, Кочић из (модрих) планина и (старих) шума као симбола самог живота сатканог из стремљења и снаге, а Станковић – из самог срца као метонимије живота, при чему у „срцу” песника ослушкујемо шапат двојине, анимуса и аниме.

Заједничко поетикама тројице лирских реалиста јесте и сликање, односно „заступање”⁷ завичајних простора (региона). *Сликање* као одредница прозног израза Типика, Кочића и Станковића, овде није само опште место реалистичке поетике, већ обједињује усмереност ка једном (у најширем

⁷ Уп. „Босну ваљано заступа Петар Кочић” (Скерлић, 1997, стр. 402).

смислу) трансмедијалном приказивању *свети*а своје приче; као што су антички писци грађу из историје и/или мита приказивали трагедијом, епопејом, химном, тако се и лирски реалисти, сада унутар једног дела, опредељују за вишеаспектни приказ елемената свог дела – описивањем али и понирањем у дубину датог света (душу својих јунака, разгртање завесе појавне стварности и сл.). Упоредимо са реченим наслов бар једне Кочићеве збирке – *С њланине и исјог* (подв. М. Б. Ђ.) *њланине*: јасно је да се и паратекстуалним елементом сугерише приступ свету који се описује, а управо у таквом приступу „с/са”, „испод”, „кроз” (маглу, међаву) налазимо особеност поетике лирских реалиста. Тумачећи Кочићево дело, Јован Скерлић запажа више „импресионистичких” описа попут „Све се диже, буди, све се пуши као врућа крв, одише снагом, свјежином...” (нав. према: Скерлић, 1997, стр. 403). Узимајући у обзир појмовни систем *Историје нове српске књижевности* и семантику издвојених одредница (од којих неке данас јесу термини, често са измењеним значењем), говорећи о импресионизму у Кочићевим описима, Јован Скерлић алудира на лиризам и лирске пасаже као обележје поетике овог писца. Од природе као оквира, који није лишен антајске (по)везаности, Кочић прелази на сликање човека, не лишавајући свој израз „братске нежности” (Скерлић, 1997, стр. 403). Управо та антајска укорењеност као тачка гледишта кроз коју се оваплоћује лирски израз Петра Кочића, узраста у љубав, те градира ка срџби и протесту према насиљу и неправди. Ако упоредимо са Ђипиковим делом, можемо закључити да је градирање лирског осећања ка протесту и бунту такође обележје поетике лирских реалиста.

Јован Скерлић (1997, стр. 399) још је експлицитнији у тумачењу дела трећег лирског реалисте, Борисава Станковића. Наводи се да дело овог писца садржи „много личног, импресионистичког, лирског”, при чему нас запете могу навести на тумачење ових одредница као аналогија. Борисав Станковић је изворни песник, јер, како запажа Јован Скерлић (1997, стр. 400), предметима које слика „умео је дати величине и поезије”. У односу на поетику сукоба која у делима Ђипика и Кочића градира ка спољашњем сукобу, Станковић слика сукоб у самом човеку; често је то унутрашњи сукоб снова и јаве који се на спољашњем плану очитује кроз сукоб „поезије и прозе живота” (Скерлић, 1997, стр. 400). Поезија је у Станковићевом делу много више од тона (тоналитета) прозног израза (мада у његовом делу јесте заступљено и мноштво песама); она је животни избор јунака, метафора слободе и апсолутне љубави према другоме, још више – себи, и највише – животу у свом изворном значењу. Говорећи о Станковићу као „потпуном импресионисти”, Јован Скерлић (1997, стр. 400) истиче да су томе допринели субјективност (до „уношења себе у дело и ликове”) и доследна поетизација израза на плану читавог стваралачког опуса. Заступљена су и оваква одређења: Станковић поезијом „залива све што узме да ради” (Скерлић, 1997, стр. 400). Поред описа, у Станковићевом делу лирско обележје се на формалном

плану уочава у „тешком и испрекиданом” (Скерлић, 1997, стр. 401) дијалогу. У погледу субјективних фактора обликовања стваралачког процеса, Јован Скерлић (1997, стр. 401) истиче Станковићев „силан, елементарно, несвесно силан лирски темперамент”.

Када је реч о специфичном обележју лирског тона прозног израза ових писаца, Јован Скерлић (1997, стр. 400) истиче меланхолију, тугу и жал који нису условљени само пролазношћу света, већ спознајом јунака (можемо рећи *лирских судјекаџа*) о неминовном поразу лирског – „слободне душе” над „немилостивом прозом живота” као оличењем појавног света сатканог – човеком, у друштву. На основу разматрања Скерлићевих поетичких запажања о лирском реализму, можемо закључити да су у његовој *Историји нове српске књижевности* оцртане значајне одлике овог реалистичког правца: на формалном плану, *лирско* се везује за прозни израз тројице стваралаца и тачку гледишта обликовања њиховог наративног света – Женетовом терминологијом, лирски је и говор, и начин њихових дела; у погледу других фактора стваралачког процеса, лирско је субјективни чинилац и означава: а) наглашену (антајску) везаност за завичајно тле; б) наглашен емоционални однос на релацији аутор–приповедач–лик–хронотоп.

Са Скерлићевим амбигвитетним одређењем *лирског* реализма као одлике стила и погледа на свет, кореспондира Иванићево одређење српског реализма као ознаке – суме неколиких елемената – стила и индивидуалности, „и националног, и периодизацијског, и жанровског обиљежја језичких творевина” (Иванић и Вукићевић, 2007, стр. 353). Отуда још један аргумент за легитимитет разматрања поетике лирског реализма као (једног од) спецификаума периода српског реализма. У том смислу лирски реализам (иако овде изостаје као експлицитна књижевноисторијска одредница) изнова потврђује да „реалистички стил је стил разликовања, конкретизације (посебност, детаљ, нијанса), и стил анализе, разлагања, уочавања, класификовања” (Иванић и Вукићевић, 2007, стр. 376).

Према мишљењу Јована Деретића (1996, стр. 383), најважније одлике лирског реализма су: а) специфично тематско-мотивско усмерење (чврсту везаност за домаће тле); б) укорененост у ранију приповедну традицију. Друга карактеристика издвојена је на трагу Скерлићевог одређења лирских реалиста према положају у епоси српског реализма: они су следбеници реалистичке традиције, али и писци „на међи”, при чему није реч о само временском ситуирању. Типико, Кочић и Станковић, као ствараоци афирмисани на прелазу из XIX у XX век, својим зрелим делима „отварају путеве модерној прози” (Деретић, 1996, стр. 383). Стога, Јован Деретић тројицу лирских реалиста смешта управо у трећу, *модерну* фазу српског реализма. У односу на Скерлићево подробније указивање на (*лирски*) начин обраде социјалне тематике у делу српских реалиста, Јован Деретић (1996, стр. 383–394) усмерава се ка: а) издвајању специфичних социјалних подтема у делима српских реалиста и указивању на нијансе у њиховој обради, које

могу сезати до контраста, као у случају географског и културолошког приказа Приморја и Загорја у Ђипиковим делима; б) поджанровском одређењу дела српских реалиста, као у случају издвајања поетских приповедака (*У мајли, Кроз мајлу, Кроз свейлоси, Кроз међаву*) из Кочићевог опуса (нав. према: Деретић, 1996, стр. 387). Тумачећи Кочићеве „приповетке на међи” епског и лирског, Јован Деретић указује на наглашено присуство драмског елемента, нарочито у Кочићевом делу – поетским приповеткама. С обзиром на то да је лирски реализам засебан део Деретићеве *Историје српске књижевности* унутар поглавља „Модерна”, истаћи ћемо и две суштинске одлике овог правца: према Деретићу (1996, стр. 383–385), то су пантеизам и социјални реализам као двострука основа нарочито Ђипиковог и Кочићевог дела. У Станковићевом делу тежиште је на дезинтеграцији приповедног поступка реализма, односно на афирмацији психолошке карактеризације и унутрашње фокализације. Сличан начин обликовања наративног света (у овом случају Херцеговине и муслиманског живља) и дубоку везаност за природу завичаја, Јован Деретић (1996, стр. 393) налази у делу Светозара Ђоровића, припадника наведене генерације, али и „заступника” поетике лирског реализма. Међутим, Деретић није подробије аргументовао „увођење” Ђоровића у корпус лирских реалиста, те ни овај предлог није општеприхваћен у Деретићу савременим ни потоњим поетикама српског реализма. Елементе „новог читања” дела Светозара Ђоровића на трагу поетике лирског реализма налазимо у студији Душка Певуље *Приповједачки свијет Светозара Ђоровића* (2019). Полазећи од „претераног, али у основи тачног” запажања Јована Дучића о нерегионалном карактеру Ђоровићеве уметничке слике света, али и сходно увидима Станише Тутњевевића (1972, стр. 12–13) о наговештајима модерног приповедања у Ђоровићевом делу, Певуља (2019, стр. 11–12) потврђује да је Ђоровић у одређеном кругу приповедака (*Марков инад, Сан Мехе фењерције, На води*) у којима се ликови обликују и развијају према неким дубљим, несвесним, а силовитим разлозима, „прихватио и нека од темељних поетичких својстава модерне”.

Опширније о свету прозе лирског реализма, тачније о његовим наратолошким аспектима, писале су Слободанка Пековић, Лидија Томић, Снежана Милосављевић Милић, Јелена Јовановић, Сања Мацура и Биљана Солеша. У прелазном периоду српског реализма на историјско-временској размеђи, односно на прагу фазе дезинтеграције ове епохе, круг лирских реалиста уводи нова (унутрашња) збивања и ново (природно, спољашњим околностима измењеног) јунака у свет књижевног дела, што је праћено адекватним наративним формама – дугим (унутрашњим) монолозима који каткад нагињу ка току свести (Пековић, 1987, стр. 13). „Лиризација прозе била је очевидна и природно прати измењеног јунака у измењеном амбијенту”, закључује Пековић (1987, стр. 13). Када је реч о приповедној перспективи, Пековић (1987, стр. 26) већ у овом временском и поетичком

опсегу реализма увиђа присуство наративних елемената потоњег модернизма: „уживљавање у личност” (односно, опредељење за унутрашњу фокализацију) и, што је подједнако значајно, наглашавање активне улоге читаоца у домишљању радње или судбине ликова. Тумачење прозе српског реализма и модернизма кроз призму тематско-мотивског слоја и наративних стратегија резултује ауторкиним издвајањем круга писаца који разматрају „живот душе” (Пековић, 1987, стр. 46), у коме су се, поред тројице лирских реалиста, нашли и модернисти Вељко Милићевић, Милутин Ускоковић, Лазар Комарчић. Примере „лирских јунака новог доба” (Пековић, 1987, стр. 17) најпре налазимо код тројице лирских реалиста, док се прототипом може означити Станковићев јунак „немирне, несигурне и изнад свега, усамљене душе”.⁸ Важну улогу у (психолошкој и социјалној) карактеризацији јунака прозе лирских реалиста има страст (нав. према: Пековић, 1987, стр. 80); уједно, ово је мотивациони фактор јунака. Међутим, и страст је „дезинтегрисана” у прози позног реализма: у Ђипиковим делима реч је о телесној потреби „изазваној захтевима природе” (Пековић, 1987, стр. 80); Кочићеве јунаке страст подстиче на борбу за социјалну правду, док је страст Станковићевих јунака атавистичка. Као још један значајан елемент поетике лирског реализма (на плану индивидуалне поетике писца) може се издвојити продор ирационалног у свет приче (нав. према: Пековић, 1987, стр. 134). У односу на укупан реалистички корпус из којег, без обзира на фазе, овај елемент не изостаје, у делу Борисава Станковића „ирационално прераста у поетски симболизам” (Пековић, 1987, стр. 140): ирационално је чинилац света Станковићевог јунака „у власти месечине” (Софке, Нушке), опседнутог жељом (отуда се у *Божјим људима* јавља мотив расковника као симбола неостварених жеља); продире кроз снове, маштања, халуцинације. Снежана Милосављевић Милић (2013) доприноси разматрањима модернистичких елемената Станковићеве прозе огледима о фокализованом приповедању у делу *У ноћи*, модернистичком наративу у *Нечистиој крви*, као и апелативним формама приповедања у приповеткама овог писца, закључујући да је управо активирање апелативних форми овде показатељ „свежег, креативног и иновативног ауторовог односа према овим стратегијама писања и читања” (Милосављевић Милић, 2013, стр. 47).

Лидија Томић (2010, стр. 17) наглашава елемент лирске структуре слике света као једну од најважнијих наратолошких одредница књижевног корпуса (и правца) о којем говоримо. „Лирски начин приповедања”,

⁸ Кључни елементи прелаза ка „лирском” јунаку у фази дезинтеграције реализма и на прагу модерне апстраховани су у насловима поглавља монографије *Српска проза почешком двадесетог века* Слободанке Пековић (1987, стр. 59–91): „Продор у сферу индивидуалног”, „Индивидуално и опште. Појединац према друштву. Микро и макрокосмичка сфера”, „Нови јунак. Интелектуалац без корена. Одвајање од села. Прелазне етапе на путу до града. Периферијски сталеж, дошљаци”, „Трагично осећање живота. Усамљеност”.

према Лидији Томић (2010, стр. 17), мотивисан је психолошки, односно репозиционирањем приповедне перспективе у унутрашњи свет књижевног јунака, што, на формалном плану, доприноси „декомпоновању реалистичке условљености догађаја”. Дакле, поетика лирских реалиста разграђује и чврстину мотивационог система ликова и самог приповедања као темеља реалистичке књижевне слике света. У складу са жанровским системом лирских реалиста, Лидија Томић (2010, стр. 19) увиђа да је психолошка субјективна перспектива приповедања иницијално обележје нарације лирских реалиста; потом ће „лирски реализам приповиједака”, управо путем истакнуте перспективе приповедања, улазити у „поетски реализам романа” (Томић, 2010, стр. 20). Јелена Јовановић (2014, стр. 101–269) истиче унутрашњу фокализацију (нарочито њену подврсту – интерменталну)⁹ као доминантно модернистичко обележје Станковићевог дела, не пренебрегавајући ни присуство плуралне фокализације у роману *Нечистија крв*. Сања Мацура (2018, стр. 11–24) подробно је истражила функције фокализоване нарације у Кочићевом делу *Мрјуга*.

На трагу запажања Слободанке Пековић (1987, стр. 17) о „поразном крају јунака” прозе лирских реалиста, Биљана Солеша (2019, стр. 396) доприноси тумачењу поетике лирског реализма са аспекта наратива о трагичном који је у делима овог правца превасходно обликован као страдање које не подразумева људску кривицу. У поетици лирског реалисте, нарочито у делу Петра Кочића, *трагично* је спецификовано и хронотопичним решењима, и избором казивања; илустративни су кулминативни тренуци радње у хронотопу међаве, краћи монолози и редуковани дијалози који интензивирају атмосферу трагичног (нав. према: Солеша, 2019, стр. 398–399). Према закључку Биљане Солеше (2019, стр. 400), лирски тон прозе реалиста из круга о којем говоримо јесте тон „мноштва варијанти молских лествица”, који варира „од жалосних и меланхоличних мелодија до тмурних, мрачних, језивих”. Трагично је у овом опусу „отрагичено” и самим крајем дела јер у највећем броју приповедака и романа српских лирских реалиста не долази до отвореног сукоба.

Лирски реализам (у) књижевности Сјаре и јужне Србије: једна ревизија књижевне корџуса

Иако се у разматраним књижевноисторијским прегледима јасно издвајају Ђипико, Кочић и Станковић као (скерлићевски речено) прави представници

⁹ „Интерментална фокализација (као подврста унутрашње фокализације) разоткрива интересовање модернистичког романа за социјалне умове, колективну, интерменталну свест, те се дословно може говорити о уму одређене класе, професионалне, интелектуалне, старосне групе” (Јовановић, 2014, стр. 468).

лирског реализма, не треба пренебрегнути поједина, али не спорадична запажања о рукавцима лирског реализма. Нарочито је важно осврнути се ка овом проблему кроз поетику постреализма (Јеврић, 2017, стр. 22), којом се, између осталог, у нашу историју књижевности уводе писци Старе и јужне Србије – географског простора удаљеног од културних центара, уз то ослобођеног тек између 1912. и 1916. године, што је за последицу имало и касније увођење књижевности тога простора у историју националних књижевних епоха и праваца. Такве историјске околности неминовно су утицале и на развој књижевности Старе и јужне Србије: на *ејском ѝросѝору*, парадоксално, дуго је опстајао романтичарски метод књижевног стварања (Јеврић, 2019, стр. 179). Међутим, упркос закаснелом развоју књижевности на овом простору, најмање двојица писаца – Анђелко Крстић и Григорије Божовић – ухватили су корак са савременим књижевним токовима. Тако је Крстићево дело запажено већ у *Истѝорији нове срѝске књижевности* Јована Скерлића, а његова поетика довођена је у везу са делима лирских реалиста Борисава Станковића, Петра Кочића и Лазе Лазаревића, ствараоца психолошке реалистичке приповетке.¹⁰

Први поетички преплети Крстићевог и Кочићевог дела уочени су у тематско-мотивском аспекту: Перо Слијепчевић (1939, стр. 61) у огледу „Сељак у међави” разматра развијање истоветног мотива у делу лирског реалисте и Анђелка Крстића, који је до тада углавном одређиван као соцреалиста (Јеврић, 2019, стр. 179). Овај поетички укрштај остаје интригантан и потоњим проучаваоцима: аутор прве монографије о делу Анђелка Крстића (Костић, 1981, стр. 142–155) изнова ће указати на сличности и разлике у поступку обликовања „истоветног мотива” међаве у делима двојице писаца. Међутим, већ од Јована Скерлића (1914), преко Григорија Божовића (1929), Слободана Јовановића (1954), Константина Костића (1981) и надаље, за дело Анђелка Крстића везиваће се поетичке одлике својствене лирским реалистима: биће називан „дубљим” проматрачем стварности (Божовић, 1919, стр. 12), следбеником Борисава Станковића (Вукановић, 1935, стр. 5), „песником македонске земље” и сликаром друштвених прилика на простору тадашње Македоније, обележених сукобима различитих интереса (Костић, 1981, стр. 9). Анђелко Крстић – Дримколац географским одређењем и псеудонимом, свој стваралачки пут започиње скупљањем и публикавањем фолклорне грађе, потом ауторском поезијом, док се као „осамостаљен” од епигонства и зрели аутор јавља приповеткама *Склаф* и *Ојмица у Цариградском ѝласнику*. У другој приповеци поред лирских

¹⁰ Према наводима Слободана Јовановића (1954, стр. 437–448), Анђелко Крстић се упознао са Лазаревићевим делом у Београду, током боравка са оцем у печалби; то дело је и понео натраг, у Лабуниште. Опширније о поетичким интерференцијама дела Анђелка Крстића и српских реалиста видети Јеврић, 2019, стр. 184–185.

пасажа – њоезије Јабланице – високе естетске вредности, успева да донесе психолошки добро „осенчен” женски лик (девојке Биљане), самосвојне, отресите, пркосне и храбре попут Кочићеве Мргуде.

Поетичке везе Анђелка Крстића са делом Борисава Станковића посматрају се кроз сличности из угла стила приповедања, обликовања ликова и заступљености одређених мотива (Вукановић, 1935, стр. 4), без пренебрегавања разлика у уздржаности и мирноћи (тачније, у објективности и повезаности радње) (нав. према: Костић, 1981, стр. 53). У монографији о Анђелку Крстићу налазимо и запажање да је овај стваралац „са више реализма” (објективније и дубље) приказао свој приповедни свет, и да је то превасходно под снажним утицајем средине у којој је Крстић „осетио горчину [...] живота” и „окануо се идеализовања, измишљања” (Костић, 1981, стр. 54).

Крстићева приповетка *Три цванџика* (1936) нарочито је индикативна за проматрање прожимања са лирским реализмом, као и за сагледавање Крстићеве поетике имплементације (и развоја) поетике лирског реализма. Иако ово дело припада кругу Крстићевих социјалних приповедака (Костић, 1981, стр. 144), њен сиже на лирски начин обликује фабулу о драми човека у кулминативној тачки; и њена тематика, и наративни поступци побуђују осећај беспомоћности човека у неравноправној борби са неумитном природом и извесном тешком судбином. Драматичности Крстићеве приповетке нарочито доприноси избор ликова – у односу на Кочићеву приповетку, са неумитношћу природе оличеном у стихији међаве и неминовности судбине, оличеној у смрти, бори се болесно дете. Међутим, разлике су присутне и у начину и у тону приповедања. Перо Слијепчевић (1939, стр. 61) код Крстићевог приповедача запажа „дубину самилости Достојевског”, обликовану „лаким, мирним, ненапрегнутиим казивањем” (Костић, 1981, стр. 145). Поред „животности и реалистичне снаге и уверљивости” (Костић, 1981, стр. 146) као општим реалистичким одликама Крстићевог дела *Три цванџика*, можемо издвојити следећи лирски регистар, односно спецификум приповетке најпре у погледу начина приповедања.

Крстићеву приповетку *Три цванџика* карактерише редуција реалистичке уводне дескрипције, типично обликоване са позиције свезнајућег хетеродијегетичког приповедача. Реалистички дескриптивни елемент приче јесте задржан на иницијалној позицији, али је сведен на свега две реченице које се типолошки преплићу са коментаром као обликом приповедања, у коме пак уочавамо присуство градијације као стилског средства: „Притегла зима, снег, вејавица. Закрчени путови планинског села” (Бојанић Ђирковић, 2024, стр. 88). Од зиме до (последичног) закрчења стаза планинског села, најављује се драма недвосмисленог трагичког поджанра. Но, редукована дескрипција развијаће се унутар саме приповетке у *vice versa* поретку – управо на местима где очекујемо коментаре филозофско-идеолошког типа.

Наравно, они не изостају, али се повлаче пред рефлексивним коментарима заоденутим дескрипцијом, углавном унутрашње фокализованом:

„ – Шта велиш, стара, шта да се ради? – понови чича Степан и прилази огњишту, погледа дете, па опет прозорче. *Найољу круйне њахуље снеја, њоњене ветром, браздају косо замаљени њрозор* (истакла М. Б. Ђ.)” (Бојанић Ђирковић, 2024, стр. 88)

Међутим, специфичност Крстићевог дела јесте фокализовање исказа кроз тип јунака печалбара и кроз три временске равни јер је печалбарство у делу овог ствараоца виђено универзалним и трајним концептом живота подручја које се описује тим делом. И када се прелази на тачку гледишта свезнајућег приповедача, он о(п)стаје уплетен у причу коју приповеда и приказује: то разоткривамо кроз деиктике присутне у синтагмама попут „син му” (његов син), „снаха му” и сл. Осим кроз рефлексију заогрнуту дескрипцијом, коментари у приповеци *Три цванцика* развијају се и у клетве („Окамени је [лепру, прим. аут.], Боже!... Сатри у корену проклету!...”) (Бојанић Ђирковић, 2024, стр. 89); („зину да проклиње време, људе, бога. – Не бога! Трже се и покрете руку да стави крст на себе, али се она, укочена, не подиже”) (Бојанић Ђирковић, 2024, стр. 91), бајалице („Ја сам чинила што сам знала: и бајала сам, и угљевље гасила, и медом мазала гушу, и... не знам шта би још!...”) (Бојанић Ђирковић, 2024, стр. 89), молитве („Молим ти се, Света Пречиста Богородице!... Молим ти се! – и обави кршавом кошчатом руком три пута широки крст на себи, погну се над унучетом и заћута”; „Обиђе и иза преграде, где магаре грицкаше сламу за јаслима, крстећи се једнако и молећи Пречисту Богородицу, анђеле и светитеље да јој подигну унуче”) (Бојанић Ђирковић, 2024, стр. 89). Графички означене паузе у овим пасажима доприносе лиризацији ових исказа који су много више од коментара рефлексивно-филозофског и социјално-идеолошког типа; они су квантитативно мале песме о великој драми немоћне људске душе.

И на микро плану наведених примера – коментара, односно редуковане дескрипције, кратких фолклорних форми или лирских песама, уочавамо стилску комплексност. Готово сваки од ових облика садржи назнаке солилоквија, а на плану изражајних средстава често поређења (контрасте; видети наведен пример о клетви). Када је реч о развијенијим, поетици реализма иманентним описима, они су у мањој мери заступљени у приповеци *Три цванцика*, а увек су обликовани из субјективне перспективе. Према начину и садржају, могу се назвати натуралистичким:

„Пођу полако, тешко. Корак спуштан са веће висине упада дубље; ноге се тешко извлаче. Заборавио штап у пометњи код магарета. Погурен, издужио врат, жиле на њему набрекле, слива се зној у браздицама, преко све хладноће, и кваси му необријано лице до у недра и наниже,

– испарава и као односи снагу... Осећа дете на себи: ноге му омлитавиле, клате се као да су без живота. Само ручице обавијене око дедина врата не попуштају, као приковане. Посувраћа рукама, прихвата му ноге позади, придржава, пази да га много не потреса. Ослушкује његово тешко, шиштаво дисање, које га боде до у мозак. Издржаће, мора издржати! Пресећи ће ноге себи, ако га издаду. [...] Из уста му се слива љигава течност на космата седа прса. [...] Кркљање у душнику преста и све се на њему смири. Замало, са лица као сенка ишчезе чивитаста боја и замени је бледило лимунове боје. Један чудан, горак осмех одреза се на отвореним уснама.” (Бојанић Ђирковић, 2024, стр. 93–95)

Овакви натуралистички описи заступљени су у кулминацији и расплету радње приповетке *Три цванцика*. Укупно посматрајући, описи у Крстићевој приповеци градирају и у макро структури приповетке: кратки лирски пасажии узрастају у развијене натуралистичке описе, сугеришући тиме трајност/постојаност/непролазност осећања беспомоћности, које опет овде градира од осећаја паничности до отупелости: „Старци се не подиглоше са лежишта” (Бојанић Ђирковић, 2024, стр. 96).

Уз *међаву* као средишњи и заједнички елемент у Крстићевој и Кочићевој приповеци, наративни свет овог дела изграђен је и на мотивима новца (цванцика) и угарка. Управо је мотив три цванцика, заједно са својом функцијом у делу (у погледу социјалне карактеризације ликова) и (хришћанске) симболике наводио истраживаче Крстићевог дела да ову приповетку примарно одређују као соцреалистичку. Међутим, мотив три цванцика и структурно и семантички кореспондира са финалним мотивом угарка. Свођење ђердана на последња три цванцика намењених унуковој женидби, а потом троје укућана на него, укочено тело у које су стопљене душе старца Степана и Степановице јесте повест у малом о епској слици пропадања породице, при чему није реч само о друштвено-историјској равни, већ о једној песимистичкој визији будућности у одсуству оних који ту будућност треба да граде. Тако је и ова приповетка заправо наратив о печалбару, али с наличја, у његовом одсуству, приказана лирски кроз одјек празнине његовог присуства, пројектованој звуком (јецања болесног потомка) које се стишава до мука предака. Оквирни мотив угарка такође симболизује гашење живота огњишта печалбара, шире – кршевитих простора Старе Србије, коју је Крстић дисао и описивао.

Управо оваквим избором наративних техника Крстићев приповедач успева да овом приповетком прикаже драматичност *ејске слике*¹¹, али не подлежући емоцијама и суздржано, како је то запазио Константин Костић (1981, стр. 146). Овоме можемо додати снагу уметничких слика Крстићеве

¹¹ Синтагму *ејска слика* користимо у значењу размера трагичног догађаја приказаног у приповеци *Три цванцика*.

приповетке, сугестивност, уверљивост на социјалном и психолошком плану сликања борбе за одржањем живота.

У односу на ову приповетку приказану богатством лирског уметничког израза, у Крстићевом делу налазимо и дела на међи лирског и епског израза, попут песме у прози *Мајка*, али и експлицитније знаке модернизације наративе, као у завршним деловима романа *Трајан*.¹²

С друге стране, иако је рецепција дела Григорија Божовића нарочито подстакнута научним скуповима на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, чији су научни резултати штампани у зборницима радова, досадашња библиографија радова о Григорију Божовићу (Бојовић Манић и Бојовић, 2016) не указује на значајнија разматрања дела овог писца кроз призму лирског реализма. Спорадична запажања о овом аспекту Божовићеве прозе могу се наћи у докторским дисертацијама Александра Грандића (2007) и Сене Михаиловић Милошевић (2023), и то у вези са обликовањем и функцијом женских ликова у делима овог писца:

„Женско је, као и обично, лирско, иза којег су осећајност и трпљење. да би прича испунила и драмски степен, битан за градацијски ниво доживљаја, она долази до тзв. буђења, инцидента, случајности која је покреће и води у почетну тачку, у колективно сећање. Све после има иманентно или трансцендентно кретање, оно које ће упућивати на општељудски или изнадвременски свет.” (Грандић, 2007, нав. према: Михаиловић Милошевић, 2022, стр. 125–126)

Тумачећи наративни поступак Божовићевих путописа, Соња Шљивић (2023, стр. 29) уочава да „обједињујући документарно и уметничко, у линеарној композицији, приповедач често мења дискурс, од историјског, па до сасвим лирског казивања”. Валентина Питулић (2020, стр. 223–236) указује на Божовићев документаристички и стваралачки однос према традицији лирских народних песама, те њиховим мотивима (нарочито прага, огњишта и земље). Овај сажет преглед досадашњих увида о елементима лирског (реализма, и шире) у делима Григорија Божовића може бити подстицај за даља истраживања поетике овог писца из угла наше назначене теме.

¹² О овоме опширније видети Бојанић Ђирковић, 2021, стр. 51–70.

Закључак

Поетичке одлике лирског реализма, издвојене из књижевноисторијских прегледа, огледа, монографија, те из иманентних поетика¹³ најмање тројице писаца овог правца – Ива Ђипика, Петра Кочића и Борисава Станковића, сумирамо у Табели 1, организованој кроз факторе из домена стваралачког процеса лирских реалиста, њиховог наративног света, форме, а узимањем у обзир специфичних елемената поетике појединих писаца.

Коришћењем синтагме *свејџ ирџе*, карактеристичне за посткласична наратолошка истраживања, желели смо да експлицирамо низ савремених огледа и студија о прози српског реализма који су нарочито допринели осветљавању вишедимензионалног наратива лирских реалиста, нарочито унутрашњег света њихових (*лирских*) јунака. Уз наведено, у табели постоји више елемената типичних за потоњу модернистичку прозу, нарочито у тематско-мотивском и наратолошком смислу. Такође, лирски реализам у одређеном виду „чува” везу са традицијом у коју израста. Овај укрштај са двама поетикама на најмање три равни – спољашњих и унутрашњих чинилаца стваралачког процеса, форме дела и наративних стратегија, круцијална је одлика прозе лирских реалиста. С обзиром на то да је табела синтетичког карактера, она једино доноси бољи увид у истражене аспекте прозе лирских реалиста, груписане према књижевнотеоријским критеријумима. Међутим, уз претходно поглавље, она може указати на могућност даљег истраживања корпуса лирских реалиста. Следећи наведене параметре, истакли смо да и дело писаца Старе Србије – Анђелка Крстића и Григорија Божовића израста из дубоке везаности за природу завичаја, те да на плану унутрашње форме садржи више поетичких одредница лирских реалиста, уједно и одлика модернизације прозе попут психолошког аспекта сликања борбе, унутрашње фокализованих описа натуралистичког стила, лиризације наратије до жанра песме у прози и др.

¹³ Термин, уједно и метод иманентне поетике користимо у значењу кодификованом у делу Виктора Жмегача, Новице Петковића и Младенка Саџака; реч је о поетици садржаној „у самим књижевним делима и у којима њихови аутори, посредно или непосредно, говоре о узроцима и намјерама, о стилу и поступцима, о начелима и начинима књижевног стварања” (Саџак, 2008, стр. 3). У ужем смислу, реч је о скупу средстава и поступака којим је организован дати књижевноуметнички текст. У још прецизнијем значењу, реч је о „апликативној теорији књижевности”, односно о „примењеној вештини израде књижевног дела” (Саџак, 2008, стр. 9).

Табела 1. Иманентни и експлицитни елементи поезике лирског реализма

Стваралачки процес		Свет приче		Форма		Спецификум на индивидуалном плану
Субјективни чиниоци	Објективни фактори	Тематско-мотивски спецификум	Књижевни јунак прозе лирског реализма	Специфичности спољашње и унутрашње форме дела	Наратолошки аспекти	ИЋ – Иво Ђипико ПК – Петар Кочић БС – Борисав Станковић
лирски темперамент (ИЋ, ПК, БС)	укорењеност у традицију	унутрашњи свет/ <i>живој души</i>	симпатетичка интеракција приповедача са књижевним јунаком	разградња мотивационог система приповедања	приступ приповедном свету <i>с</i> са, испод, кроз (ПК) унутрашње фокализовано приповедање (БС)	<i>јесни</i> мора (ИЋ); песник националне снаге (ПК); песник срца (БС)
дубока/ангајска/ мистична везаност за <i>иророду</i> завичаја	идеолошки независнија књижевност	/	сукоб у јунаку (на релацији снови – јава)	разградња мотивационог система ликова	напашена психолошка карактеризација јунака	јунак немирне (ПК, БС), несигурне (ИЋ), усамљене (ПК, БС) душе
субјективност – уношење себе у дело; напашен емоционални однос на релацији аутор – елементи приповедног света	дуализам у обликовању наративног света (присуство реалистичке и модерне слике света)	продор ирационалног у свет приче	страст као мотивациони фактор јунака	лиризована проза; рефлексивност (ИЋ, ПК); меланхолчни тон, жал (БС)	редуковани дијалози (ПК, БС); тешки и испрекидани дијалог (БС)	снови, маштања, халуцинације (БС); страст као телесна потреба/нагон (ИЋ); страст као борба за социјалну правду и протест (ПК); атавистичка страст (БС)

Ка њојници лирског реализма у историјама српске књижевности

интензивни доживљај свих елемената дела (теме, мотиви, ликови, пејзажи); идеализам (у доживљају света)	натуралистички израз (ИГ, БС)	/	/	поетска приповетка	унутрашњи монолози	краћи унутрашњи монолози (ПК); развијенији унутрашњи монолози (БС)
„заступање” завичајних простора (ИГ, ПК, БС)	/	/	/	лирски начин обраде социјалне тематике (ИГ, ПК)	апелативне форме приповедања (БС)	контраст као доминантна фигура приповедања (ИГ); наглашавање улоге читаоца (БС)
синкретички (у погледу чула) доживљај стварности	/	трагично	„поразни” крај јунака (ИГ, ПК, БС)	присуство драмских елемената (ПК)	импресионистички опис (ПК)	трагично спецификовано хронолошким решењима (ПК); кулминативни тренуци трагичне радње приказани у хронологији (међава – ПК)

Литература

- Божовић, Г. (1929). Код чокалијскога барда. *Полиџика*, XXVI/1929 (7456), 11–12.
- Бојанић Ђирковић, М. (2021). Епско приповедање Анђелка Крстића. *Исходишћа*, 7, 51–70. <https://doi.org/10.46630/ish.7.2021.4>
- Бојанић Ђирковић, М. (прир.) (2024). *Анђелко Крстић / Боривоје Јевтић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Бојовић Манић, Ј. и Бојовић, С. (2016). *Библиографија радова о Гријорију Божовићу*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Вукановић, Т. (1935). Преглед јужносрбијанске књижевности у XIX и XX веку. *Вардар*, 4 (640), 5.
- Вучковић, Р. (1990). *Модерна српска проза: крај XIX и почетак XX века*. Београд: Просвета.
- Грандић, А. (2007). Стара и Јужна Србија у књижевном делу Анђелка М. Крстића (одбрањена докторска дисертација). Филозофски факултет, Бања Лука.
- Деретић, Ј. (1980). *Српски роман 1800–1950*. Београд: Нолит.
- Деретић, Ј. (1996). *Историја српске књижевности*. Београд: Требник.
- Живковић, Д. (1980). Епоха реализма у српској књижевности. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 28, 353–395.
- Иванић, Д. (1996). *Српски реализам*. Нови Сад: Матица српска.
- Иванић, Д. и Вукићевић, Д. (2007). *Како је реализам српског реализма*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јаус, Х. Р. (1978). *Естетика рецејције*. Београд: Нолит.
- Јеврић, М. (2017). *Историја српске књижевности – реализам I–II*, књ. 1. Косовска Митровица – Бања Лука: Филозофски факултет – „Бесједа”.
- Јеврић, М. (2019). Анђелко Крстић као српски и македонски писац. *Исходишћа*, 5, 177–199.
- Јовановић, Ј. (2014). *Наративни њословици у романима српске модерне* (необјављена докторска дисертација). Филозофски факултет, Ниш.
- Јовановић, С. (1954). Књижевно дело Анђелка Крстића. *Живот: мјесечни часопис за књижевност и културу*, 3/4 (21), 437–446.
- Костић, К. (1981). *Књижевно дело Анђелка Крстића*. Приштина: Јединство.
- Лиризам (1985). У: Група аутора. *Речник књижевних термина* (стр. 399). Београд: Нолит.
- Максимовић, Г. (2020). Периодизација епохе реализма у српској књижевности. У: Р. Ивановић (ур.), *Зборник радова професору Милораду Јеврићу у њочаст* (стр. 57–78). Београд: Удружење књижевника Србије.
- Мацура, С. (2018). *Наративни лавиринт*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
- Милосављевић Милић, С. (2013). *Опори и прекорачења (Поетика њриповедања Боре Сјанковића)*. Ниш: Филозофски факултет.
- Михаиловић Милошевић, С. (2022). *Косово и Мејхохија у делима Гријорија Божовића и Данила Николића* (необјављена докторска дисертација). Филолошки факултет, Београд.
- Најдановић, М. (1962). *Српски реализам у XIX веку*. Београд: Завод за уџбенике.

- Палавестра, П. (1995). *Историја модерне српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Певуља, Д. (2019). *Приповједачки свијет Светозара Ђоровића*. Бања Лука: Центар за српске студије.
- Пековић, С. (1987). *Српска ѡроза ѡчетићком двадесетѡј века*. Београд: Просвета.
- Питулић, В. (2020). Приповедачка проза Григорија Божовића у светлу традиције. Значење прага, огњишта и земље. *Књижевна историја*, 52 (172), 223–236. <http://doi.org/10.18485/kis.2020.52.172.12>
- Поетски реализам (1985). У: Група аутора. *Речник књижевних ѡермина* (стр. 570). Београд: Нолит.
- Саџак, М. (2008). *Иманентне ѡоеџице*. Бања Лука: Арт принт.
- Скерлић, Ј. (1997). *Историја нове српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Слијепчевић, П. (1939). Сељак у међави – истоветан – мотив у приповеткама П. Кочића и Анђ. Крстића. *Јужна Србија*, 61.
- Солеша, Б. (2019). *Трајично у ѡриповеци српској реализма* (необјављена докторска дисертација). Филозофски факултет, Ниш.
- Томић, Л. (2010). *Пуџ и свијет ѡрозе: ѡледи*. Подгорица: Унирекс.
- Тутњевић, С. (1972). *Ради своја разѡвора: ѡледи ѡ ѡриповједачима Босне*. Сарајево: Свјетлост.
- Шљивић, С. (2023). Епски поглед на свет путописца Григорија Божовића. *Башићина*, 61, 29–42. <https://doi.org/10.5937/bastina33-46234>
- Velek, R. i Voren, O. (1974). *Teorija književnosti*. Beograd: Nolit.

Mirjana D. BOJANIĆ ĆIRKOVIĆ

University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Studies
Niš (Serbia)

Towards the Poetics of *Lyrical* Realism in the Histories of Serbian Literature

Summary

The subject of the paper is the analysis of the poetic qualities of the works of lyrical realists, but also pointing out the possibilities of deconstructing the aforementioned literary corpus, which mainly refers to three writers: Ivo Ćipiko, Petar Kočić, and Borisav Stanković. First, the periodizational limits of lyrical realism were explored and its ambivalent intra-periodizational and universal literary method character was pointed out. Through the works of lyrical realists, we saw the diachrony of their reception in literary history textbooks, but also in contemporary essays and monographs, which, along with a close

reading of the works themselves, enabled us to summarize the implicitly poetic and explicit determinants of lyrical realism from the point of view of the creative process, the form of the work, the narrative world, and narrative strategies, without neglecting the specific poetic determinants of individual writers. From this point of view, the paper points to the possibilities of interpreting the lyrical layer of the realistic opus of Old and Southern Serbia. Following the mentioned parameters, we emphasized that the work of the writers of Old Serbia—Anđelko Krstić and Grigorije Božović—grows out of a deep attachment to the nature of the homeland and that on the level of internal form, it contains more poetic determinants of lyrical realists, as well as features of the modernization of prose, such as the psychological aspect of painting the struggle, internal focalized descriptions of the naturalistic style, the lyricalization of the narrative to the genre of the poem in prose, etc.

Keywords: lyrical realism; immanent poetics; creative process; *storyworld*; form; poetic specificum; modern.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).